

ABLONCZY BALÁZS

A frankhamisítás

Hálók, személyek, döntések*

1925. december 14-én Jankovich Arisztid magyar királyi vezérkari ezredes egy balul sikerült pénzváltás nyomán őrizetbe vették Amszterdamban. Ezzel olyan eseménysor kezdődött Magyarországon és Európában, amely alapjaiban rendítette meg a Bethlen-kormány pozícióit, nagymértékben befolyásolta a magyar–francia kapcsolatokat, és egy sor olyan folyamatot indított el, amelyek kihatással voltak Magyarország nemzetközi megítélésére és helyére az európai politikai küzdőtéren.

Az ügy fontossága ellenére a mai napig sem készült erről a rendkívül kusza és szövevényes ügyről átfogó feldolgozás. Vannak értékes rész tanulmányok elsősorban a hamisítás hatásáról a nemzetközi kapcsolatokra (Romsics Ignác), a numizmatikai és pénztörténeti vonatkozásokról (Garami Erika, Pelbárt Jenő). Továbbá számtalan népszerűsítő cikk született, elsősorban a hamisítás regényes oldalaira összpontosító tartalommal és hangúttal.¹ Távolról szemlélve úgy tűnik, hogy minden adott a kérdés tanulmányozásához: rendelkezésre állnak a korabeli képviselőházi naplók és a frankügy vizsgálatára kiküldött bizottság jelentései,

* A dolgozat elkészülését a Bolyai Ösztöndíj tette lehetővé. Köszönöm Garami Erikának és Bokor Péternek, hogy megosztották velem tudásukat. Id. Bertényi Iván professzornak köszönöm a fénymásolatokat, Koltai Judit szerkesztőnek (MTV) pedig azt, hogy megszerezte a hiányzó – és ritka – filmfelvételeket. Franciaországi levéltári kutatásaimat a NKÖM (azóta OKM) Klebelsberg-ösztöndíjának támogatásával végeztem.

¹ Lásd ORMOS Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. In: GERŐ András (szerk.): *Skandalum – Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. T-Twins, Budapest, 1993. 175–192. A legfrissebb francia termékből pl. Julien PAPP: L'affaire des faux billets. *Gavroche – Journal d'histoire populaire*, mars-avril 2005. (140), 1–7. Sajátos átmenetet képez a népszerűsítő és a tudományos cikk között Cécile VRAIN írása: L'affaire des faux billets français en Hongrie 1925–1926. In: Jean ROHR–Bruno HAMARD (sous la dir.): *La faillite de la paix en Europe Centrale – Le révisionnisme hongrois et ses conséquences, 1918–1939*. Vécu Contemporain, Paris, 1996. 38–51. S e sorok szerzője maga is szerzője egy népszerűsítő cikknek: ABLONCZY Balázs: Összeesküvés a frank ellen. *Rubicon*, 2005/9. 32–36.

Nemes Dezső és Karsai Elek 1959-ben közölte a frankügy fontosabb iratait az *Iratok az ellenforradalom történetéhez* című forráskiadványsorozat III. kötetében, Szűcs László szerkesztésében megjelentek Bethlen István iratai, köztük számos, a botrányral kapcsolatos dokumentum.

Érdeemes itt röviden kitérni a Nemes–Karsai-féle válogatásra. Kutatásaim során az eredeti iratokat – elsősorban a külügyminisztérium sajtó- és kulturális osztályának fondjában (K 66) fennmaradt darabokat – összevettem az általuk közölt szövegváltozattal. Ebben az esetben még az a szerencse is ért, hogy az iratok mellett megtaláltam azokat a cetliket, amelyekkel az iratgyűjteményhez lemásolandó iratokat jelezték.² Az összevetésből kiderül: néhány összeolvasási hibát és elütést leszámítva a kiadvány, legalábbis annak a frankügy sajtóvisszhangjára vonatkozó közlései hitelesek.³ Egyébként a dokumentumok közlése során előnyben részesítették azokat, amelyek a rendszer bűnösségét bizonyították, s mellőzték például azokat, amelyek a tettesek motivációira (a trianoni békeszerződés igazságtalanságaira) mutattak rá, vagy a csehszlovák szálal igyekeztek előtérbe tolni (ti. hogy az egész botrányt Prágából irányítják) – pedig az erre vonatkozó dokumentumokat az első válogatásban még másolásra érdemesnek minősítették.⁴ Mindent egybevetve az okmánygyűjteményt hitelesnek és megbízhatónak fogadtam el, s közléseit igyekeztem kiegészíteni a fellelt levéltári dokumentumokkal.

Egyedülálló szerencse, hogy nem csak írott forrásokra lehet támaszkodni: a Magyar Televízió megbízásából Bokor Péter 1970-ben négyrészes dokumentumfilmet forgatott a *Századunk* című sorozatban a frankhamisításról. Ebben a széles körű forrásfeltárás mellett még olyan, életben lévő szereplőket sikerült megszólaltatni, mint a Jankovichot letartóztató holland rendőrtiszt, a pénzváltó felesége, sőt egy budai, Mártonhegyi úti lakásban sikerült szóra bírni a már nagybeteg Gerő László valamikori őrnagyot is, a hamisítás technikai kivitelezőjét. E már-már zavarba ejtő bőség ellenére mégsem készült átfogó, az ügy minden részletét feldolgozó tudományos tanulmány az ügyről. Ennek okai számosak. Annak, aki foglalkozni szeretne vele, legalább magyar, francia, holland és lehetőség szerint német, cseh levéltári anyagot kellene feltárnia, aminek a nyelvi nehézségek mellett nyilvánvalóan anyagi korlátai is van-

² Pl. a MOL K-66. 56. cs. 1/5 t. 1-2 pallium 569–571. foliójának helyén a mai napig az a cédula található, hogy „Karsai et. részére kikölcsonőzve, 1960. ápr. 8.”

³ Az általam eredetiben is megvizsgált iratok: NEMES Dezső (közrem.)–KARSAI Elek (szerk.): *Iratok az ellenforradalom történetéhez* (IET) III. k. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959. 125., 128., 139. sz. dok. 79–105.

⁴ Például: MOL K-66. 56. cs. 1–5. t. 34 211/1926. sz. táviratpíszkozat, titkos. Khuen-Héderváry Sándor a római magyar követnek. Budapest, 1926. március 8.

nak. A francia nyomozók tucatnyi európai városba jutottak el az 1925 utolsó napjaiban kezdődő nyomozás során – ám Franciaországban a franküggyel kapcsolatos nyomozati anyagok és diplomáciai iratok 120 évre zárolva vannak. Némelyikhez valamilyen félreértés, illetve a levéltárosok jóindulata folytán hozzájuthattam. A kutatást tovább nehezíti Magyarországon a levéltári, bírósági források töredékessége (az iratanyag egy része elégett a Kúria irattárában támadt tűzben, 1926 őszén), továbbá az, hogy a rendőrségi, bírósági vallomásokban annyi ellenérdekű állítás olvasható, hogy ember legyen a talpán, aki kibogozza belőlük az igazságnak akár csak egy részét is. Ennek a töredékességnek tulajdonítható, hogy – bár már 1998 őszén találkoztam az első, franküggyel foglalkozó francia levéltári dokumentumokkal – még a kutatás végső fázisában is bukkantak fel nevek, elvarratlan szálak. Ráadásul a még Budapesten meglevő iratanyag egy fontos része sem kutatható: Windischgrätz herceg levelezése és feljegyzései (az Országos Levéltár P 703-as fondja) 1956-ban részben megégették, majd az oltás sem használt nekik, s bár a Nemes–Karsai-forrásközlés felhasználta őket, az anyag nincs kutatható állapotban.⁵ Amikor tehát a frankhamisítás körülményeit igyekszem tisztázni, tudatában vagyok annak, hogy a dolgozat végén felvázolt kép legjobb esetben is csak töredékes lesz, még mindig számos elvarratlan szállal, bizonytalanságokkal és sejtetésekkel. Abban bízom – s ez a csonka művek obligát mentsége –, hogy munkám hasznos előmunkálat lesz mások számára.

Gyökerek

A franküggyel eddig foglalkozók megegyeznek abban, hogy a botrány szála a húszas évek legelejére nyúlnak vissza: sokan az úgynevezett szokolhamisítást tekintették a frankhamisítás főpróbájának. Az első világháború utáni pénzügyi bizonytalanság, az Osztrák–Magyar Monarchia mint egységes pénzügyi tömb megszűnése, a szükségpénzek, hadipénzek, felülbélyegzések teremtette pénzügyi káosz kedvező terepet kínált a pénzhamisítóknak. Ezt a helyzetet próbálta meg kihasználni az a csoport, amelyet Mészáros Gyula (1883–1957) turkológus, egyetemi tanár, a Turáni Társaság volt tagja vezetett. Mészárosék a Graz melletti Wetzelsdorfbán – az osztrák keresztényszocialisták hathatós támogatásával – hamisítványokat ké-

⁵ Küstlerné Virág Éva főlevéltáros, referens (MOL) szíves közlése. – Windischgrätz neve a korabeli sajtóban és az iratokban szerepel Windischgrätz, sőt Windisch-Grätz formában is.

szítotték az új csehszlovák állam pénzeről, az ötszázkoronásról (ezt a neves, szecessziós stílusban alkotó grafikusművész, Alfons Mucha tervezte, és a rajta látható két sólyom után nevezték szokolnak). Mészáros Gyulával korábban kapcsolatban állt a magyar külügyminisztérium, csoportja ugyanis részt vett az úgynevezett Felvidéki comitében, amely Kánya Kálmán felügyelete alatt a legvaltozatosabb terveket dolgozta ki a Felvidék visszacsatolására.⁶ E kapcsolatok miatt még Schober német kancellár segítségére is szükség volt, hogy elsimíthassák a botrányt – a hamisítók azonnal lebuktak, amikor 1921 júliusában, Bécsben értékesíteni akarták az első 200 darab ötszázkoronást. Mészárost és társát, Györffy Andrást perbe fogták csakúgy, mint a többi résztvevőt, majd óvadék ellenében szabadlábra helyezték őket. Ekkoriban az a hír terjedt el, hogy az óvadéket Bánffy Miklós külügyminiszter fizette volna ki, vagy egyenesen Bethlen István – sőt, a pénzt Teleki Pál vitte volna Bécsbe –; ezt azonban később mindegyik érintett élenken cáfolta.⁷ Mészáros szerepe a frankügyben nem teljesen világos, de valószínűnek tűnik, hogy mint egy valamikori kísérlet résztvevőjének, megvoltak a megfelelő szakismeretei ahhoz, hogy megteremtse egy ilyesfajta kísérlet technikai hátterét. Bár Mészáros a frankbotrány kirobbanásakor Törökországba távozott, és nem is volt hajlandó vallomást tenni, számos visszaemlékező egybehangzóan állította: Mészáros ott volt a hamisítás kidolgozói között, Windischgrätz herceg közvetlen környezetéhez tartozott olyannyira, hogy a herceg kedveskedve csak „bűnöző”-nek nevezte őt.⁸ Érdekes mozzanat, hogy a szokolhamisítás résztvevői így vagy úgy kötődtek a budapesti kormányzat felvidéki propaganda- és hírszerzőhálózatához, s a frankügyben is figyelemre méltó a benne részt vevők felvidéki elkötelezettsége, illetve származása.

⁶ A comitéről lásd ANGYAL Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Fórum Intézet–Lilium Aurum, Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 50–51.

⁷ A szokolhamisítás ügyéről jó áttekintést MOL K-468. Bethlen István iratai. 17. cs.; B/20 pallium, b-dosszié: a budapesti m. kir. rendőrség átírata a külügyminisztériumnak, 1921. október 29-én. uo.; Marinovich főkapitány-helyettes a külügyminisztériumnak. Budapest, 1921. szeptember 2. A dokumentumokat közli: IET III. k. 153/b.; uo. Masirevich Szilárd bécsi követ távirata. Bécs, 1921. június 30. (Véletlen egybeesés lehet, hogy Mészáros Bécsben Trautmann álnév alatt élt: még lesz dolgunk ilyen nevű szereplővel.) Lásd még: ORMOS Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. I. m. 177.

⁸ A vallomást tevők között találjuk Arthur Schulze német nyomdászt, a megtervezőt: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA-AA Berlin). Gesandtschaft Budapest, P14. Ungarns innere Politische Lage. Francfälschungen, 4. bd., olvashatatlán aláírás, an die Deutsche Gesandtschaft Budapest. Berlin, 1926. március 18.; nagyjából ugyanez: Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN). Budapest–Légation, dossier 10. 1925. dec.–1937. Schultze franciára fordított vallomása. Berlin, 1926. február 16.; Gerő László őrnagy pedig úgy emlékezett, hogy a német bankjegy-szakembert is Mészáros hozta: BOKOR Péter: *Századunk*, XIX. rész. Time code reading (TCR). 00:36:40.

A frankhamisítás történetének vizsgálatakor előre kell bocsátani, hogy a pénzhamisítás a korban egyáltalán nem volt ritkaság – ám az illegális pénzkészítéshez szükséges technikai háttér miatt gyakoribbak voltak a kormányzati vagy politikai indíttatású bankógyártások.⁹ A nemzetközi közlönyként fungáló *Marques caractéristiques* nevű folyóirat 1924. szeptember 30. és 1926. április 22. között 192 hamisított pénz leírását közölte, emellett 77 hamisított csekk, részvény, kötvény stb. leírását, és hírt adott 53 pénzváltásról. A francia hatóságok hamisított német márkát hoztak forgalomba a megszállt Ruhr-vidéken, s német személyek és szervezetek is kísérleteztek – bosszúként – hamis frank gyártásával. Bár a német és a magyar hamisítók közötti kapcsolatot több szerző is evidenciaként kezeli, erre csak közvetett utalásokat találtam.¹⁰

A frankhamisítás megszervezésére 1922-ben tették meg az első konkrét lépéseket, jóllehet a budapesti kormány kapcsolata a német (elsősorban bajor) szélsőjobboldallal korábbi keletű volt. Első vallomásaiban Teleki Pál maga is hezitált a tekintetben, hogy a Windischgrätz Lajos herceggel való első találkozására mikor került sor, miniszterelnöksége (1920. július 19.–1921. április 14.) alatt vagy azután. A herceg (1882–1968) életpályájára nem kell sok szót vesztegetni, elég felvillantani annyit, amennyi jelzi: a magyar századforduló egyik kissé különc, kalandor figurájával van dolgunk. A Magyarországot 1848/49-ben pacifikálni óhajtó császári főparancsnok unokája volt, műegyetemet és katonai tanulmányokat végzett, s a frankhamisításig is számos olyan politikai kalandba keveredett, mint a korszakban kevesen. Az orosz–japán háború idején megfigyelőként volt jelen az orosz hadsereg mellett. 1908-ban, az annexió válság idején állítólag pincéreként szolgált Nišben és Belgrádban, hogy híreket szerezzen. A Balkán-háborúk időszakában a szófiai osztrák–magyar katonai attasé mellett töltött be valamiféle állást, s 1916-ban, a román betörés idején saját költségén gerillaalakulatot szervezett, az úgynevezett Tigris-zászlóaljzat. Nem sokkal később tárca nélküli közellátási miniszter lett Wekerle Sándor harmadik kormányában. Miniszterségének legemlékezetesebb mozzanata egy nagyszabású krumplipanama volt. A Monarchia végnapjaiban külügyminisztériumi első osztályfőnök lett, majd az összeomlás után Svájcba ment, ahol homályos háttérű hírügy-

⁹ GARAMI Erika: Az 1920-as évekbeli magyarországi frankhamisítás numizmatikai vonatkozásai. *Numizmatikai Közlöny*, 2003–2004 (CII–CIII.) 63.

¹⁰ ORMOS Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. I. m. 176–177. KARSAI Elek: *A budai Sándor-palotában történt...* Táncsics, Budapest, 1967. 152–153.

nökséget működtetett. 1920-ban a neve felbukkant egy államcsínykísérelt környékén. Ezek után már aligha véletlen, hogy az első királypuccs alkalmával Magyarországra igyekvő IV. Károly vonatának utaslistáján ugyancsak megtaláljuk a legitimista arisztokrata nevét. Mendemondák jártak játékszenvedélyéről (újságírók tudni vélték, hogy 1923-ban hárommilliárd koronát vesztett a bécsi Jockey Klubban). Anyagi problémáira megoldást jelenthetett volna, ha megkapja a Windischgrätz-hitbizomány feletti rendelkezés jogát, ezt azonban a nemzetséfgő, Adolf herceg, csehszlovák állampolgársághoz kötötte, amelyet Lajos, közismert legitimista szimpátiái miatt, aligha kapott volna meg. Sárospatakon és környékén elterülő uradalmaira már számos adósság volt betáblázva, s a húszas évek elején házassága is megromlott feleségével, akitől hat gyermeke született.¹¹ A herceg – akit mindenki legitimistának tartott – a húszas évek közepére valójában eltávolodott a királypárti tábortól, és a fajvédőkkel is kereste a kapcsolatot. A hamisítás felfedezése előtti napokban például találkozott Gömbössel.

Nyomatok

Arról, hogy pontosan miért fogott bankjegyhamisításba a herceg, a nyomozás előrehaladtával egyre több magyarázat született. Franciaország pénzügyi megrendítése mellett szóba jött még a Felvidék felszabaddítása, a Csehszlovákiában rendezett községi választások befolyásolása, a külföldi revíziós propaganda finanszírozása, államcsíny és Albrecht főherceg trónra ültetése. Tekintettel Windischgrätz anyagi helyzetére és arra a tényre, hogy először saját sárospataki birtokát szemelte ki a pénzgyártás helyszínéül, nehéz szabadulni a gondolattól, hogy vállalkozása nem volt egészen önzetlen.

Saját bevallása szerint a gondolat és a terv nem tőle származott, s valamikor 1922-ben öltött formát. A valódi kezdeményezőt nem kívánta megnevezni.¹² A dokumentumok arra utalnak, hogy amint a terv körvonalazódott, volt egy (rossz minőségű) kőklisé próbálkozás, és csak

¹¹ Lásd WINDISCHGRÄTZ Lajos: *Küzdelmeim*. Budapest, é. n. [1920]; Ludwig WINDISCH-GRAETZ: *Helden und Halunken. Selbsterlebte Weltgeschichte 1899–1964*. Wilhelm Frick Verlag, Wien, 1967. Windischgrätz Lajos pályája az orosz–japán háborútól a miniszterségen és a miniszterelnöki megbízatáson át a bankjegyhamisításig. *Világ*, 1926. január 5. 5–6. Megjegyzendő, hogy a botrány során mindvégig, legalábbis a lap 1926 áprilisi betiltásáig, a polgári radikális *Világ* szolgáltatta a legtöbb hasznavehető információt és oknyomozó riportot. A *Világról* lásd SÍPOS Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 53–60.

¹² *ET* III. k. l. m. 129. dok.

ennek kudarca után fordult a herceg Németország felé, hogy szakértőt és szakértelmet keressen terveihez. Ezen állítása kapcsán szembesülhünk a kihallgatott tanúk és tettesek torzítási törekvéseivel, a nyomozó hatóságok ambivalens magatartásával, a magyar politikai elit egy részének önáltatásával. A gyanúba keveredett, de végül bíróság elé nem állított politikusok (így pl. Teleki Pál) olyas rabulisztikával próbáltak mentesülni a hamisítás vádjától, hogy azt állították: két hamisítási kísérlet volt, s míg az elsőről tudtak és mindent megtettek, hogy leállítsák, a másodikról (fémklisé) már nem volt tudomásuk.¹³ Áttételesen végül is a kettős hamisítás teóriáját támasztotta alá az a titokzatos küldemény is, amelyet a Budapesten ténykedő francia nyomozók vezetője kapott 1926 márciusának végén: a Hungária Szállóba hordár vitt el neki két, már legyalult, kivehetetlen rajzú kőklisé.¹⁴ Mindenesetre úgy tűnik, hogy az első próbálkozás kudarca után az elkövetők külföldi szakértőt kerestek, s így bukkantak Arthur Schultze litvániai születésű német bankszakemberre, aki a húszas évek legelejéig Szentpéterváron az orosz állami bank alkalmazottja volt. Lehetséges, hogy Schultzéra a jó balti német kapcsolatokkal rendelkező Ludendorff-féle szélsőjobboldal hívta fel a magyar fél figyelmét, de ezt egyelőre nem támasztja alá semmilyen dokumentum. (Azt, hogy Schultze valamelyik szabadcsapat tagja lett volna, Karsai Elek sajnos nem adatolja.¹⁵ A náci *Völkischer Beobachter* meg éppenséggel szociáldemokratának tartotta Schultzét, hazai liberálisok pedig úgy tudták, hogy zsidó származású.)¹⁶ Vallomása szerint Schultzét Sárospatakra hozták, ahol a körülményeket alkalmatlannak ítélte hamis pénz gyártására, többek között azért, mert a környéken „túlzottan kaolinos a víz”.¹⁷ Ezután visszatért Budapestre, ahonnan azonban vendéglátói nem engedték elmenni. Részt vett, Gerő László őrnaggyal együtt, a hamisítás első lépéseinek megtervezésében, majd 1923. november 18-án örökre elhagy-

¹³ Az időrendről Arthur Schultze német nyomdásznak és Windischgrätz herceg titkárnak, Rába Dezsőnek a vallomását fogadjuk el: nekik volt a legtöbb (más szemszögből nézve: a legkevesebb) vesztenivalójuk a pörben, s mindkettejük vallomása kisiklás az eljárás sebtében eltervezett menetéből.

¹⁴ Royer [sic] francia megbízottnak ismét küldtek két frankklisé. *Magyarság*, 1926. március 28. Előzőleg hasonló technikával jutott el Sztrache ügyészhez 6674 ezerfrankos egy pályaudvari csomagmegőrzőből: Megkerültek a hiányzó ezerfrankos bankjegyek. *Nemzeti Újság*, 1926. március 10. 1.

¹⁵ KARSAI Elek: i. m. 152–153.

¹⁶ Schultze Artur, a frankhamisítás technikai szakértője ma reggel meghalt a berlini elmegyógyintézetben. *Esti Kurír*, 1926. március 19.

¹⁷ Schultzéről jó oknyomozó újságcikk: Schulze Artúr Budapesten is szabadalmaztatta bankjegyyártási találmányát. *Az Est*, 1926. február 14.; budapesti utazásainak időrendjéről: Die Untersuchung der Budapester Fälschungen in Berlin. *Deutsche Tageszeitung*, 1926. február 17.; BOKOR Péter: *Századunk*, XIX. rész. TCR 00:46:35.

ta Budapestet, és oda soha nem tért vissza.¹⁸ Ezzel a dátummal többen vitatkoztak – így Schulze „magyar kapcsolata”, Gerő őrnagy is.

Gerő László 1884-ben született a Krassó-Szörény megyei Bálincon, eredetileg mint Griesbach László. A háború alatt térképészként dolgozott, s a légi fényképezés magyarországi úttörői közé számított. A trianoni békeszerződés következtében a rejtett Állami Térképészeti Intézet (formailag a pénzügyminisztérium XIII/c osztálya) egyik alapítója volt. Teleki, akit Gerő a cserkészmozgalomból ismert, valamikor 1922 végén–1923 elején kérte a segítségét – állítása szerint azért, hogy meggyőzzék Windischgrätzet: a hamisítási kísérlete kivihetetlen. Schulze és Gerő azonban jól együtt tudott működni, és a magyar katonatiszt elkötelezett résztvevője lett a hamisításnak. Ebbéli tevékenységét – állítólag – még Teleki elől is titkolta. Gerő őrnagy Németországba is elutazott Rába Dezsővel, a herceg titkárával, hogy megfelelő papírt és gépeket vásároljon. Gerő naplójegyzeteiben azt állította: németországi útjára Teleki tudtával és beleegyezésével ment el.¹⁹ A kísérletek az Állami Térképészeti Intézet Retek utcai épületének alagsorában zajlottak, az intézet vezetőinek tudtával. A parancsnok, Hajts Lajos ezredes – a hamisítási kísérlet más kulcsszereplőjéhez hasonlóan – felvidéki (iglói) származású volt, s a háború alatt éppen Teleki Pál ajánlásával lett tagja a Magyar Földrajzi Társaságnak. A hamisítás technikatörténetével foglalkozó szakértő két fázist különített el a pénzkészítésben. Az első szakaszban egy müncheni térképészeti intézet segítségével szitaszövetet hozattak Köln mellől, a vízjegy utánzására. Ez igen gyatra minőségben 1924 karácsonyára készült el. Ezután 400 kilogramm másmilyen papírt hozattak, újfent Németországból.²⁰ A feladat rendkívüli volt, mert a francia frank papírja olyan, trópusokon található rostokat, gyökereket tartalmazott, amelyeket úgyszólván lehetetlen volt beszerezni. Ennek meg is lett az eredménye: a hamisítványok már tapintásra is durvábbak, vastagabbak voltak, mint az eredeti francia frank. A nyomásra használt gépek a szállítólevél

¹⁸ CADN Budapest-Légation. Dossier 10. Schulze vallomása. Berlin, 1926. február 16. Vallomását egy kórház idegosztályán tette, s az üldözési mánia sok jegye felfedezhető benne (állítja például, hogy látta Charlottenburgban felbukkanni Rábát, aki sugdosott a fülébe). Azt is állította, hogy Mészáros személyesen vette el az útlevelét, hogy ne hagyhassa el Budapestet.

¹⁹ Bokor Péter szíves szóbeli közlése, valamint *Századunk*, XIX. rész. TCR 00:19:40.

²⁰ Erről már Schulze halála után Windischgrätz azt vallotta, hogy a papírt nem is Gerő, hanem Schulze vette, Duisburgban, Richard Werner álnéven. Ráadásul azokból a készletekből vásárolt, amelyekből a franciák hamis öt- és tízmárkákat nyomtattak. (MOL K-70. Külügyminisztérium, jogi osztály. 356. cs. III-1-a t. 14. f. Windischgrätz herceg vallomása az 1926. májusi tárgyaláson.) Sőt, újsághírek sejtették, hogy Schultze esetlegesen a francia hamisítási kísérletekben is részt vett. (Windischgrätz ma különös bejelentést tett a frankhamisítványok papirosáról. *8 Órai Újság*, 1926. május 12. 1.)

szerint 1924. augusztus 8-án érkeztek meg Münchenből, a Münchener Kartographische Reliefgesellschafttól, s több mint két tonnát nyomtak.²¹

A felhasznált technológia nem volt különösebben kifinomult, bár szakértelmet azért igényelt. Az eredeti bankjegyekről négyszeresre nagyított fényképeket készítettek (a színezés miatt külön-külön az egyes részleteket), majd ezeket 15 hétig retusálták. A rajzok nyomán újabb fénykép, majd cinknyomat készült, amelyről kőbe vésték négy ábrában a rajzot, összesen nyolc klisé. A hamisítványokat négy színnel nyomva legyártották, majd a sajtó alvázat és alkatrészeit összetörték, más részeit fémkereskedőknek adták el.²² Ezzel azonban még nem volt vége az előállításnak. Körülbelül 30 000 darab francia ezerfrankos készült el a tervezett 35 000-ból. Ámde az elkészült hamisítványoknak csak egyhetede (kb. 4400 darab) volt jó minőségűnek nevezhető, 9000 volt a közepes, és 16 000 darab kevéssé sikerült. A rosszak nagy részét elégették, de ez a tapasztalat arra indította a szervezőket, hogy ne Franciaországban kísérletezzenek majd a beváltással, hanem más európai országokban. E célból Jankovich Arisztid és Rába Dezső 1925 nyarán Párizsban járt, és a Banque de France-nál belső levelezésre használt borítékokat szerzett be, hogy ezzel is növeljék a hitelesség látszatát. Az egyes szerzők véleménye megoszlik abban, hogy átszúrták-e például túvel a bankjegyeket (ez a francia bankokban szokás volt), de az bizonyos, hogy a hamisítványokat gyúrták és taposták, hogy használtak tűnjenek.²³ Erre azután került sor, hogy az elkészült, használhatónak ítélt hamisítványokat átszállították a Perényi Zsigmond vezetése alatt álló Magyar Nemzeti Szövetség budapesti, XI. kerületi, Géza utcai helyiségébe.²⁴ (Itt zajlott le az a szerződés, amelyet csaknem mindenki megemlít az ügylettel kapcsolatban: Zadravecz István tábori püspök megáldotta a hamis bankjegyeköteget. S általában is elmondható, hogy a Nemzeti Szövetség és ügyvezető-

²¹ MOL Külügyminisztérium, jogi osztály. 684/1927. sz. Az Igazságügyminisztérium átirata Walko Lajos külügyminiszternek. Budapest, 1927. július 15. A részletekről lásd GARAMI Erika: i. m. 64.

²² Uo. 64. – A cikk szerzője a periratokra támaszkodva állítja, hogy a gépek Drezdából érkeztek, és egy bécsi cég szállította le őket. Ennek a dátuma viszont 1924. február 7., így lehetséges, hogy két gépsort is használtak a hamisításhoz: egyet a köklis kísérlethez – ez bizonyult kudarcnak 1924 decemberében –, és egyet a fémkliséhez. Ez megmagyarázná Bokor Péter filmjében Németh Ferenc nyomdai munkás állítását, aki úgy emlékszik, hogy a sajtó sokkal később, a negyvenes évek elején tört el, akkor kellett kidobni. (BOKOR Péter: *Századunk*, XIX. rész. TCR 00:10:30.)

²³ ORMOS Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. I. m. 186–187.; GARAMI Erika: i. m. 65.

²⁴ Archives Nationales (AN) F7 – Police générale. Vol. 14 766. Note rappelant les faits et considérations relativement [sic] à l'affaire des faux billets de 1000 francs de la Banque de France, fabriqués en Hongrie. Összefoglaló jelentés. Paris, 1936. december 17.

je, Szörtsey József talán túlzottan is előtérbe kerül a feldolgozásokban, holott megállapíthatóan nem volt elsőrendű szerepük az ügyben.)

A bankjegyeket több szakértő (így Baross Gábor, a takarékpénztár elnöke és Horváth Loránd, ugyanezen pénztintézet szakértője) is megtekintette a gyártás során, illetve befejezés után, de egybehangzóan állították, hogy a hamisítványok minősége nem megfelelő. (Ez például Baross nem akadályozta meg abban, hogy kölcsönrel segítse a hamisítókat.) S ebben igazuk is volt: a feliratok szaggatottak, a papír durvább, a „Franc” szó „F” betűje lágy pasztellszerűség helyett elmosódott, az értékjelzés betűi 1–3 milliméterrel vastagabbak voltak. Elnagyolt volt az árnyékolás, egyes betűk hosszabbak voltak, és olyan különbségek is kiderültek, hogy a bankjegy jobb oldalán található nő bal karján, amely kardmarkolaton nyugszik, az eredetin csak egy hüvelykujj látható a kardmarkolat előtt, míg a hamisítványon ott van a nő mindegyik ujjja. Összességében a specialisták is úgy ítélték meg, hogy a hamisítványokkal meg lehet téveszteni a lakosságot, de a szakembereket nem.²⁵ Baj volt a vízjellel is: a francia ezerfrankos vízjele a mai napig nyomdászati remeknek számít, s alig imitálható. Budapesten mégis megpróbálták utólag, préseléssel rávinni a papírra, ám alapos vizsgálatnál – a viszonylag jó kivitelezés ellenére – elárulta eredetét.²⁶

Ez a sürgés-forgás nem maradt észrevétlen: a francia hatóságok már 1924-ben értesültek arról, hogy Magyarországon francia papírpénz illegális gyártására készülnek. Egy orosz emigráns özvegye és testvére hallgatott ki 1923 augusztusában, Berlinben két, vélelmeshetően osztrák nőt a berlini Kempinski-étteremben, a Leipziger Strassén. A két megfigyelt személy arról beszélgetett, hogy Windischgrätz herceg sárospataki birtokán frankot hamisítanak. Erről Kocsubej grófnő azért csak fél évvel később számolt be, mert akkor olvasott a nizzai napilapban arról, hogy nagy mennyiségben találtak francia ezerfrankosokat (a jelentés nem tisztázza, hol).²⁷ A később készült francia összefoglaló szemérmesen csak annyit jegyez meg erről az információról, hogy „nem tudtuk végigvinni a nyomozást”.²⁸

²⁵ GARAMI Erika: i. m. 67–68.

²⁶ PELBÁRT Jenő: Egy eredeti francia és egy hamis 1000 frankos vízjelének összefüggései. *Numizmatikai Közlemény*, 2003–2004 (CII–CIII). 73–81.

²⁷ Ministère des Affaires Étrangères – Archives Diplomatiques (MAE AD), Europe 1918–40, Hongrie, vol. 5. 74–75. f. A belügyminisztérium átíratja a külügyminiszternek. Paris, 1924. május 5.

²⁸ Magda ÁDÁM–Mária ORMOS (szerk.): *Documents d'Archives Françaises sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932*. (DAFHBC) vol. IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 224. dok. – Egyébként 1925 áprilisában robbant ki a francia frank két háború közötti történetének egyik legnagyobb botránya, amely a baloldali Herriot-kormány bukásához, a Francia Nemzeti Bank hitelességének megroppanásához és az aranyparitásra való visszatérés kudarcához vezetett. Kiderült, hogy miniszteri akaratra, a bank kormányzóinak segítségével éveken keresztül meghamisították a bank mérlegét. E kontextusban szükség lehetett egy,

De Budapesten arról is tudni véltek, hogy Halmos Károly ügyvéd, üzletember, a magyar–francia kapcsolatok egyik minden lében kanál ápolója, aki szerepet vállalt az 1920-as magyar–francia tárgyalásokban, már 1924-ben bejelentette a franciáknak, hogy tudomása van hamisítási előkészületekről. Az ügyvéd így akart bosszút állni Windischgrätzten üzleti elszámolási vitájuk miatt. (Ugyanakkor Halmos 1926 elején Párizsban is felbukkant, és megpróbálta mérsékelni a károkat, határozottan kardoskodva Bethlen miniszterelnök maradása mellett.)²⁹

Ráadásul Jankovich 1925. december 14-i lebukása nem *ex nihilo* következett be. Már korábban is kerültek forgalomba a Budapesten gyártott bankókból. Kovács Gáspár, Windischgrätz komornyikja Hollandiában nyaraltatott gyerekeinek küldött néhány, a hercegtől ellopott bankót, amelyeket a gyermekek gondviselői megpróbáltak beváltani, ám sikertelenül.³⁰ Egy elejtett megjegyzésből arról értesülhetünk, hogy a francia szervek figyelmét a csehszlovák hatóságok is felhívták a gyanús mozgólódásokra, és komolyan segítették a szervezkedés felgöngyölítését – ez már csak azért sem volt nehéz, mert a fontosabb résztvevők (felvidéki származásuk és irredenta aktivitásuk miatt) már eleve a csehszlovák hírszerzés látókörében voltak. „Nélkülük semmire sem mentünk volna” – mondta Prága segítségéről a Quai d’Orsay politikai osztályának vezetője brit partnerének, rögtön az ügy kirobbanása után.³¹ Viszont a magyar külpolitika is mindent megtett, hogy a konspiráció egy részét Csehszlovákiára tolja át, rámutatva Windischgrätz herceg és egy Stavnik-Kaltenmark nevű csehszlovák ágens kapcsolatára.

Politikusok

A történet igen-igen összegabalyított szálainak e szakaszáról már levonható néhány következtetés. Az 1922 elején megindult szervezkedésben (ez a datálás, a megbízhatatlan, ellenérdekelt, viszont Windischgrätzcel

a bank renoméját helyreállító (s azt az áldozat szerepében feltüntető) eseményre, s a frankhamisítás épp kapóra jött. A mérleghamisításról lásd Bertrand BLANCHETON: *Les faux bilans de la Banque de France dans les années 1920*. http://www.iae-bordeaux.fr/administration/PdfHistCompta/4%20-%20Blancheton%20_73-89_.pdf (2008. január 31.)

²⁹ MOL K-66. 56. cs. I/5 t. 1–2. Pallium. Ismeretlen személy levele Dvortsák Győzőnek. Budapest, 1926. április 17.; DAFHBC IV. k. 229. dok.

³⁰ IET III. k. 138. dok.; BOKOR Péter: *Századunk*, XVII. rész. TCR 00:06:12.

³¹ Public Record Office (azóta The National Archives). Foreign Office 371. Vol. 11 364. 223–224. f. Eric Phipps M. W. Lamponnak. Párizs, 1926. január 10.

korábban szoros kapcsolatban álló Friedrich Istvántól származik)³² valamikor az év folyamán vagy 1923 elején változás történt. A technikai nehézségek, a vállalkozás költségigénye vélhetően azt követelték, hogy fajsúlyosabb, tőkeerősebb szereplő lépjen be az összeesküvők közé. Ráadásul az új helyszín kiválasztása azt mutatja, hogy legalább a Térképészeti Intézet vezetőinek (vagy az akkoriban rejtve működő vezérkarnak) tudniuk kellett az ügyről. Bokor Péter filmjében Gerő őrnagy egyértelműen megnevezte Janky Kocsárdot, a honvédség 1925 novemberében kinevezett főparancsnokát, korábban rejtésben működő vezérkari főnököt (a Honvédelmi Minisztérium VI. osztályának vezetőjét), mint a legfontosabb személyt, akinek tudnia kellett az ügyről.³³ A hamisítás műszaki kivitelezésén legalább féltucat cinkográfus, térképész, fényképész, nyomdász dolgozott egyszerre, legkevesebb 15 héten keresztül folyamatosan, nyilvánvalóan munkaidőben. Ráadásul a pénzhamisítás költséges mulatság: a nyakig eladósodott Windischgrätz nem sokáig finanszírozhatta a munkafolyamatot; kapott ugyan kölcsönöket, de ez nem volt elegendő.³⁴ Az 1924 elején kapott nyomdagép vételárát például a pénzügyminisztériumon keresztül egyenlítették ki.

Vajon valójában mennyit tudtak a tervekről az ország vezető politikusai? Milyen részük volt a tervezésben? Tudtak-e róla egyáltalán? Támogatták? Eltűrték? Bár a külföldi források sok ember érintettségét szóba hozták (a nyilvánvaló szereplőkön kívül: Magasházy László kormányzói szárnysegéd, Albrecht főherceg, Kánya Kálmán berlini követ)³⁵ vizsgálódásomat három személyre koncentrálok: a kormányzóra, a miniszterelnökre és Teleki Pálra.

A rendelkezésre álló forrásanyag elég egyenlőtlenül oszlik meg. A legtöbben Bethlen bűnösségére voltak kíváncsiak; Teleki neve is szóba került többször; a kormányzó személyét jobbra elkerülték a támadások (legalábbis Magyarországon).

A források alapján leszögezhető: Bethlen István valamikor, korai stádiumban, 1922 folyamán (esetleg 1923 elején) értesült Windischgrätz herceg terveiről. Éppen Teleki Pál közölte vele: pénzhamisítás van fo-

³² MOL K-468. 18. cs. B/20-1926-d. dosszié. Friedrich István vallomása a francia nyomozók előtt. 1926. március 8.

³³ Bokor Péter: *Századunk*, XX. rész. TCR 00:51:45.

³⁴ Kissé fantáziadús, de részben biztosan igaz híradás: Windischgrätz herceg anyagi bajai miatt hitezer holdas birtokára 30 milliárdot kebeleztetett be az Altruista Bank. *Újság*, 1926. január 5. 6.

³⁵ Lásd Service Historique de la Défense (Vincennes). 4N. vol. 125. dossier 3. Összefoglaló a frankhamisításról. 1926. január 3.; Eugène DESTÈZ: La valse rouge du Danube bleu. *Petit Bleu*, 1926. január 8. 1. III.; Les faux monnayeurs hongrois. *Le Petit Journal*, 1926. január 8.; DAFHBC IV., 219. sz.

lyamatban. Ezt a miniszterelnök saját, kézírásos jegyzetei is megerősítik. Ekkor állítólag utasítást adott Telekinek arra, hogy a hamisítási kísérletet minden erővel akadályozza meg.³⁶ Bár Bethlen tagadta, hogy Teleki lett volna az összekötő a kormányzat és a hamisítók között, három-négy évvel az események után mintha feltámadt volna benne a kétely („Nem mondott-e Pali valami ilyet?”), s beszámol arról is, hogy 1926. január elején Teleki már nála is a „két hamisítási kísérlet” teóriájával házalt, s a miniszterelnök ekkor értesült először Gerő szerepéről (és létezéséről). Bethlen elég kusza feljegyzései azonban arra utalnak, hogy tudott róla: Teleki esetleg benne van az akcióban, ráadásul találkozóik leírása (ezekből az derül ki, mintha 1922–1923 során kétszer is tárgyaltak volna az ügyről) korántsem sugallja azt a spontaneitást („Ezen beszélgetés közben jött be Teleki”), amit ő és elődje is terjeszteni igyekezett. (Jeleül hogy beszélgetéseik során csak úgy mellékesen került szóba az ügy, minden különösebb apropó nélkül.)³⁷ Lehetséges, hogy Bethlen fedezni igyekezett Telekit, osztályosát és távoli rokonát. Bethlen 1925. novemberi, sokat idézett levele, amelyben Perényi Zsigmondot arra kéri, hogy a Nemzeti Szövetségnél lévő frankhamisítványok ügyének nézzen utána, őszintének tűnik – kormányának egyáltalán nem volt szüksége erre a botrányra.³⁸ Frissiben (1925. október 13-án) írtak alá egy magyar–francia kereskedelmi egyezményt, s csaknem kétévi előkészítés után folyamatban volt a békeszerződés utáni időszak legnagyobb költségvetésű „sajtóakciója”, amelynek indulását éppen az év végére, Bethlen genfi visszaérkezése utánra időzítették. François-Marsal volt francia pénzügyminiszter javaslatára 24 lap, ebből öt országos napilap bevonásával 250 000 aranykoronát fordítottak volna franciaországi magyar sajtópropagandára, a Quai d’Orsay hallgatólagos jóváhagyásával.³⁹ Ráadásul Budapesten éppen francia követváltás volt: a magyar ügyekben érdektelen François de Carbonnel helyét éppen Georges Clinchant foglalta el (megbízólevelét december 31-én adta át).⁴⁰ aki még kevésbé bizonyult kompromisszumképesnek, mint elődje, de ezt 1925 végén még nem lehet

³⁶ Budapest Főváros Levéltára (BFL) A Budapesti Büntető-törvényszék iratai. 193/1926, az elsőfokú ítélet indoklása. 79–80. f.; SZINAI Miklós–SZÜCS László (szerk.): *Bethlen István titkos iratai*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1972. 204–207.

³⁷ Uo.; MOL K-468. 17. cs. B/20, c-dosszié. „Teleki” feliratú dokumentum.

³⁸ *Iratok az ellenforradalom történetéhez*. III. k. I. m. 113/a., 113/b. dok.

³⁹ MOL K-66. 56. cs. I/5. t., I-2. Pallium, passim. Különösen: 32632/1925. sz. Korányi Frigyes Walkó Lajosnak. Paris, 1925. november 25. és december 18.

⁴⁰ MAE AD. Europe 1918–1940. Hongrie. Vol. 62. 1–5. f. Georges Clinchant Briand külügyminiszternek. Budapest, 1926. január 1.

tett tudni. Az előjelek jók voltak: Clinchant, eltérően a francia diplomaták zömétől, katonacsaládból származott, s a magyar elit egy-két tagja már ismerte, sőt Teleki Pál 1919-ben találkozott is vele Bernben, mint beosztott diplomatával. Első nyilatkozatai még mindenképpen a szenvedélyek csillapítására irányultak.⁴¹ A botrányért eleinte nem tett felelőssé politikusokat, s párizsi felettesei sem törekedtek a széles körű felelősségre vonásra. Bár a franciaországi „sajtóakció” párizsi szervezőjével 1926. január elején közölték a Quai d’Orsay-n, hogy legalább „egy hétig most tettesse magát halottnak”, a francia fél eleinte partner volt a botrány csitításában. „Úgy látszik, a Quai d’Orsay csillapítja a sajtót” – írta elégedetten a párizsi magyar követ 1926. január 10-én.⁴² Igaz, 1926. január végén Georges Clinchant már az egész magyar elit felelősségét felvetette, s Budapestről való távozása után (bukaresti követ lett) már csak „veszett kutyának” titulálta a magyarokat.⁴³ A magyar–francia kapcsolatok felívelésének időszakában a botrány tehát aligha hiányzott a miniszterelnöknek. Romsics Ignác és Ormos Mária korábbi munkáival összhangban elfogadható az a tézis, hogy Bethlen csak szórványosan, illetve későn értesült a tervről, s nem volt ereje-érkezése leállítani.⁴⁴ Az 1926 tavaszán komoly port felverő Hir-féle kombináció nem tűnik hitelesnek. Hir György nemzetgyűlési képviselő ugyanis azt állította, hogy Bethlen olyan kijelentéseket tett egy közös út alkalmával, amelyek egyértelműsítik: tudott a tervről. Hir kórházi ágyon tett vallomását a legitimista ellenzék igyekezett felhasználni Bethlen ellen.⁴⁵ Csakhogy Bethlen a Hir által megjelölt időpontok egyikén nem is találkozhatott a képviselővel, mert Genfben volt, illetve Balatonföldváron és Radványban pihent.⁴⁶ Bethlen szerepét összegezve és a felbukkanó információdarabokat összeil-

⁴¹ „Remélem, hogy a budapesti rendőrség munkája eredményre fog vezetni”. (Interjú Raoul [sic] Clinchant követtel.) *Pesti Napló*, 1926. január 3. 1–2.; SZMRECSÁNYI Anna: Clinchant, az új francia követ nyilatkozik a Nemzeti Újságnak. *Nemzeti Újság*, 1926. január 3.

⁴² MOL K 64. 18. cs., 11/a t., ad 31res/1926. sz. Korányi Frigyes levele ismeretlennek [esetleg Villani Lajosnak]. Paris, 1926. január 10. A Quai d’Orsay-n áll a francia külügyminisztérium épülete.)

⁴³ DAFHBC IV. 222. sz. A „veszett kutyára” lásd MAE AD Europe 1918–1940. Hongrie, t. 51. f. 171. Georges Clinchant Aristide Briand-nak. Bukarest, 1927. július.

⁴⁴ ORMOS Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. I. m.; ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Magyarságkutató Intézet*, Budapest, 1991. 169–171. Érdemes megemlíteni, hogy egyik legutóbbi munkájában Ormos Mária lehetségesnek tartja, hogy Bethlen tudott a tervről. (ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezer: Kozma Miklós*. I. k. PolgART, Budapest, 2000. 133–135.)

⁴⁵ LUKÁCSOVICH Lajos: Hir György megüzenete a Rókus Kórházból a bíróságnak, hogy rendelkezésre áll és vállalni akar mindenről, amit tud. *Reggel*, 1926. május 17. Vallomásának körülményeiről: *Magyarország*, 1926. május 19. 10–11. Hir vallomása: BFL, VII. 1. 8520/1926. Hir György vallomása, Budapest, 1926. április 21.

⁴⁶ BITI, 214–218. Továbbá: A frankpörben befejezték a bizonyítási eljárást. *Budapesti Hírlap*, 1926. május 20. 5.

leszve arra juthatunk: lehet, hogy Bethlen értesült a hamisítás tervéről, de nem mérte fel az ügy jelentőségét. A technikai részletek „neki nem sokat mondtak” – írta erről Teleki;⁴⁷ esetleg a készülődést a korszak számos, eleve hamvába holt délibábos elképzelései egyikének vélte (bár a benne szereplők közéleti súlyából levonhatott volna következtetéseket), és nem törődött vele. Politikai felelőssége minden kétséget kizáróan volt az ügyben, büntetőjogi valószínűleg nem.

Más a helyzet Telekivel. Neki már 1926 januárjának első napjaiban rossz előérzetei voltak az üggyel kapcsolatban (valószínűleg nem minden alap nélkül), s felajánlotta Prónay György miniszterelnökségi államtitkárnak és Khuen-Héderváry Sándornak, a külügyminiszter állandó helyettesének, hogy az ügyben mindent magára vállal. Ilyen lépésre alapos lelkiismeret-furdalás nélkül aligha vállalkozott volna. „Sejtettem, hogy úgylis belekevernek s rágalmazni fognak” – jegyezte meg.⁴⁸ A későbbiek azt mutatják, volt miért aggódnia. 1926. január elején Teleki hosszabb előadókörútra indult Németországba. Útján a német külügyminisztériumnak, a berlini magyar követséggel karöltve, már mindenféle biztonsági óvintézkedésről kellett gondoskodnia, hogy a magyar közéletben „még nem lezárt karrierrel” rendelkező politikust megóvják a kínos incidensektől, és ne kelljen válaszolnia érintettségét firtató kérdésekre.⁴⁹ Teleki renoméjára egy régi ismerősének nyílt levele mért végzetes csapást. Károlyi Imre gróf, Teleki egykori igazgatótársa az aradi MARTA-autógyárban, 1926. február 6-án nyílt levelet közölt a *Pester Lloyd*ban, s szólt egy olyan emberről, „akinek lelkiismerete fölött én csodálkozom, hogyan tud nyugodtan aludni, amikor Windischgrätz Lajos és Gerő László hetek óta ülnek piszkos tömlőben... Ők ketten, akik nem is ismerték egymást, amíg az illető meg nem ismertette őket egymással, abból a célból, hogy együttműködjenek.”⁵⁰ A levél bosszúból íródhatott, Károlyi és Teleki afférjának gyökerei tizenhárom évre nyúltak vissza.⁵¹ A volt miniszterelnöknek nem volt más választása, a sűrűsödő támadások közepette, a parlamenti bizottsági meghallgatás előtt önként jelentkezett a rendőrségen. Marinovich Jenő főkapitánynak és Katona Rezső rendőrtanácsos-

⁴⁷ GÁSPÁR Ferenc–SARUSI KISS Béla: Teleki Pál közjegyzői letétbe helyezett írásai a frankhamisításról. *Századok*, 1999/4. 747.

⁴⁸ Uo. 742.

⁴⁹ PA AA, Gesandtschaft Budapest, P 14 Ungarns innere politische Lage – Francfälschungen, Band 4., Welczek gróf budapesti német követ magánlevele Karl von Schubert államtitkárnak, Budapest, 1926. január 16., és uo. R 74194, feljegyzés a külügyminisztériumnak, Berlin, 1926. január 20.

⁵⁰ Idézi GÁSPÁR Ferenc–SARUSI KISS Béla: i. m. 744., 78. lábaj.

⁵¹ Ennek részleteiről lásd ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Osiris, Budapest, 2005. 270–271.

nak zárt ajtók mögött elmondta a történeteknek azt a verzióját, amelyhez némi módosítással az ügy folyamán végig ragaszkodott. A rendőrség előtti megjelenését főleg Pallavicini és Károlyi leveleivel indokolta. (Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a nyugat-európai sajtóban még ebben az időben is élénken tárgyalták egy esetleges Bethlen–Teleki-helycsere lehetőségét.)⁵² Néhány nappal később Károlyi Imre is előadta a maga verzióját: Teleki Pál érintettségét egy titokzatos iratból tudta meg, amelynek sem eredetéről, sem tartalmáról nem volt hajlandó nyilatkozni. A nyomozás és a bírósági eljárás lezárulása után vélni lehetett, hogy a titokzatos dokumentumot Károlyi Windischgrätz herceg feleségétől kapta, s a címzett Horthy Miklós volt.⁵³ Károlyi azt is kijelentette, hogy ama bizonyos két terv (kőklisé és fémklisé) nem létezett, egy és ugyanazon folyamat része volt a kettő. Ugyanakkor azt állította – ki tudja, miért –, hogy Mészáros Gyula nem volt benne a hamisításban. Teleki javára még megjegyezte, hogy tudomása szerint nem anyagi, hanem „helytelenül felfogott hazafias érdek” vezette őt. A volt miniszterelnök a kezdetektől (ez hol 1921, hol 1922) részt vett a szervezkedésben, de valamikor a végső fázisban kiszállt az akcióból, ámde megakadályozni mégsem akarta.⁵⁴

Ráadásul Teleki a hamisítás időszakában mindennapos vendég volt az Állami Térképészeti Intézetben: 1925 nyarán ugyanis itt gyártották a Népszövetség úgynevezett moszuli bizottságának térképeit, s Teleki tagja volt a bizottságnak. Emellett pedig a politikus-földrajztudós napi kapcsolatban volt Eugen Trautmann müncheni katonatiszt nyomdavalalatával, mégpedig 1921 óta.⁵⁵ Trautmannat azzal gyanúsították, hogy összekötő volt a német és a magyar pénzhamisítók között, s feltételezhetően a műszaki kivitelezésben (papír- és gépbeszerzés) is segítséget nyújtott. Márpedig Trautmann azt mondta a vallomásában, hogy Teleki többször is meglátogatta őt az üzemében.⁵⁶ Trautmannról egy későbbi magyar diplomáciai jelentés csak annyit jegyzett meg, amikor a ba-

⁵² Teleki Pál gróf szenzációs vallomást tett a rendőrségen a frankhamisítók előkészületeiről. *Újság*, 1926. február 16. Teleki-kombinációval kísérleteznek Párizsban? *Magyarság*, 1926. február 14. Nach Bethlen – Teleki? *Rote Fahne*, 1926. február 7.

⁵³ MOL K-468. 18. cs. B/20 dosszié, Károlyi Imre vallomása (másolat), Budapest, 1926. február 26. AN F7, vol. 14766. összefoglaló, Párizs, 1936. december 17. Az irat készítéséről: Auguste GAUVAIN: Le scandale hongrois. *Le Journal des Débats*, 1926. március 2.

⁵⁴ MOL K-468. 18. cs. B/20 dosszié, Károlyi Imre vallomása (másolat), Budapest, 1926. március 1. Valamint: AN F7, vol. 14 766, Rapports et pièces transmis par l'inspecteur Royère, Alphonse Royère jelentése a Sûreté Générale igazgatójának, Budapest, 1926. március 2.

⁵⁵ Uo. vol. 14765, Falsification et émission des francs français, dossier: „Enquête à Munich” Eugen Trautmann vallomása, München, 1926. március 11.

⁵⁶ ORMOS Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. I. m. 178.

zor rendőrség érdeklődött utána: „Trautmann alezredes, aki intézete élén még ma is szolgálatokat tesz hazánknak, közvetítem ismét hamarabb szabadulna meg ennek a gyászos ügynek az emlékeitől.”⁵⁷

Mint szó esett róla, Teleki Gerő Lászlót, a képzett térképész és nyomdatechnikai szakembert adta a herceg mellé, hogy győzze meg őt: a hamisítás nem járhat sikerrel. Gerő referált megfigyeléseiről, és Teleki megnyugodott abban a hitében, hogy a hamisítás nem lehetséges. Teleki így tájékoztatta Bethlen miniszterelnököt is, aki utasította Nádósy főkapitányt, tartsa szemmel a dolgot, s többet – állítólag – nem beszéltek róla. Teleki megerősítette ezt a verziót a nemzetgyűlési bizottság előtt tett vallomásaiban is. A bizottság kormánypárti többsége készségesen elfogadta a kissé logikátlan érvelést.⁵⁸ Az ellenzéki képviselők 1926 februárjában kelt kisebbségi véleményükben viszont Telekit neveztek meg az első számú felelősként a kormányzat és a hamisítók kapcsolatáért.⁵⁹ Valamikor 1926 áprilisában – ez sajnos megint csak következtetés, írott nyom nincs rá – a francia diplomácia, néhány márciusban elszenvedett kudarc után, a január végi–február eleji páfördülés és a Bethlen bukására játszó politika után, újabb irányváltást hajtott végre.⁶⁰ A Quai d’Orsay-t vélhetően elkedvetlenítő események között három játszott döntő szerepet: (1) nem sikerült érdemben lefékezni a Népszövetség Magyarországot érintő pénzügyi kontrolljának feloldását; (2) nem ért célhoz a Népszövetségi Ligák Uniójának francia tagozata által benyújtott panasz, amely Magyarországot mint az európai béke megbontóját kívánta megbélyegezni Genfben, és végül (3) nem sikerült rávenni a Szövetségközi Kato-

⁵⁷ MOL K-70. 365. cs. III-1-a. t. Velics László müncheni főkonzul jelentése a külügyminiszternek. München, 1927. május 12.

⁵⁸ E hivatalos verziókra lásd Teleki Pál gróf szenzációs vallomást tett a rendőrségen a frankhamisítók előkészületeiről. *Újság*, 1926. február 16. Teleki Pált kihallgatja a parlamenti bizottság. *Népszava*, 1926. február 16., 5. Gróf Teleki Pál nyilatkozik a rendőrségi és parlamenti vizsgálóbizottság előtt tett vallomásairól. *Pesti Napló*, 1926. február 18. Továbbá IET III. köt. 148/a., 148/b. sz. a külügyminisztérium számlajeltévtáiratai a londoni, a párizsi, a berlini, a római és a bécsi magyar követnek, Budapest, 1926. február 16., február 19.; *Az 1922. június 16-ra összehívott nemzetgyűlés nyomtatványai*. Irományok. XVII. k. Pesti Könyvnyomda, Budapest, 1926. 1028. sz. A frankhamisítási bűnügy politikai hátterének megvizsgálására kiküldött parlamenti bizottság jelentése. 180–183.

⁵⁹ Uo. 1. sz. melléklet, 192–193.

⁶⁰ A februári irányváltásnak pregnáns jele volt a nemzetgyűlésben elhangzott interpelláció Henri Fontanier szocialista képviselő részéről: a baloldali politikus Horthyt és Bethlent nevezte meg fő felelősökként. S míg a képviselőház plénuma előtt Briand türelemre intett, a színpalak mögött keményebb fellépésre sarkallta beosztottait. Lásd: Une interpellation sur les faux billets de banque. *Echo de Paris*, 1926. február 8. A keményebb hangütésre lásd a február 23-án kelt külügyminiszteri összefoglalót: DAFHBC IV. köt. 241. sz. Valamint: ROMSCS Ignác: Franciaország, Bethlen és a frankhamisítás. *Történelmi Szemle*, 1983/1. 78–81.

nai Ellenőrző Bizottságot, hogy a Térképészeti Intézet katonai alkalmazottai miatt kezdeményezzen vizsgálatot. Elsősorban a holland és az angol, kisebb részben az olasz diplomácia fellépésére ezek a francia–csehszlovák kooperációban kezdett akciók nem jártak sikerrel.⁶¹ Párizsban valószínűleg tartottak attól, hogy Bethlen bukása esetén – akinek bűnösségéről továbbra is meg voltak győződve – kevésbé kezelhető politikus lép porondra a magyar belpolitikában, például Gömbös Gyula.⁶² Emellett nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarországi ellenzék túlságosan szétaprózott, túlságosan nagyok az ideológiai távolságok a szociáldemokraták és a legitimisták között, nem is szólva a fajvédőkről, akik a botrány során kormánytámogató álláspontot foglaltak el. Bár a legitimista vezérek, Sigray és Pallavicini ügyességét a francia diplomácia is elismerte, de egyes emigráns vezérek (például Károlyi Mihály) kérelhetlensége a „németbarát” és „franciagyűlölő” mágnásokkal szemben szintén csak szaporította a kérdőjeleket.⁶³ Nagyjából ugyanerre az időpontra, 1926 áprilisára tehető az a döntés is, amely szerint a büntetőjogi felelősségre vonás szorgalmazása megállt az addig gyanúba vontak körén, s francia részről sem erőltették Bethlen vagy Teleki szerepének firtatását. Míg márciusban a francia nyomozati anyagokban azzal nyugtázták Károlyi Imre kijelentéseit, hogy az általa mutatott irányban kell folytatni az anyaggyűjtést Teleki ellen, és az egyik jobboldali napilap még fenyegetően tette fel a kérdést: „Mi kellene még Teleki letartóztatásához?” – áprilisban az ilyen hangok elenyésztek.⁶⁴ Ezt azonban a magyar ellenzék nem érezte, s képviselői (Friedrich, Andrássy) még április végén is arról győzködték Bethlen bizalmasait, hogy adják át a miniszterelnöknek üzenetüket: mondjon le, mert a bírósági tárgyaláson nagy leleplezések várhatók, „rettenetes skandalum” lesz.⁶⁵ Ekkor azonban külföldi támogatásra már csak igen korlátozottan számíthattak.

Később, a bíróság előtt Teleki úgy módosította a vallomását, hogy először 1922-ben, tehát nem első miniszterelnöksége idején találkozott Windischgrätzcel. Idővel az alkalomra is emlékezett: szerinte ez az Ipar-

⁶¹ Ezt Párizsban is elég jól látták, nem utolsósorban Clinchant követ jelentései nyomán. Vö: DAFHBC IV. k. 271. sz.

⁶² ORMOS Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. I. m. 192.

⁶³ Lásd ROMSICS Ignác: *Franciaország, Bethlen...* I. m. 73–74.; DAFHBC IV. k. 272. sz.

⁶⁴ Qu’attend-on pour arrêter Teleki? *Quotidien*, 1926. április 3. Továbbá AN F7, vol. 14766, Rapports et pièces transmis par l’inspecteur Royère, Alphonse Royère jelentése a Sûreté Générale igazgatójának, Budapest, 1926. március 2.

⁶⁵ MOL K-468. 18. cs. B/20-1926. g. dosszié, Teleki Pál közlése (Bethlen István jegyzetei), 1926. április 26. III. uo. e-dosszié, Kozma Miklós levele Bethlen Istvánnak, Budapest, 1926. április 23.

művészeti Múzeum egyik kiállításán történt. Egyszer ismét rákérdezett az ügyre – tette hozzá –, és ekkor Gerő töredelmesen bevallotta, hogy továbbra is részt vesz a hamisításban, amely addigra eléggé előrehaladt. Teleki nagyon felindult – folytatódik a bírósági verzió –, és Gerőnek határozottan megtiltotta, hogy továbbra is részt vegyen a munkálatokban.⁶⁶ Teleki a bizottsági meghallgatása napján nyilatkozatot helyezett letétbe Lázár Ferenc V. kerületi közjegyzőnél, melynek tartalmát nem ismerjük, az irat eltűnt. Másfél hónappal később, húsvétkor higgadtabban gondolta át helyzetét, és később szintén közjegyzői letétbe helyezett feljegyzéseket fogalmazott meg az ügyről. Ekkor már bizonyos lett, hogy a készülődő perben Telekit tanúként hallgatják meg és nem vádlottként, s a franciák sem kívánják a pótnyomozás során bíróság elé citálni.⁶⁷ Teleki még mindig nagyon szorongott a májusra tervezett főtárgyalásra gondolva, mert „az lesz a legkeményebb dió”, s mert a „gentlemenség fogalmai mások börtönön belül”; itt név szerint említette a herceget és titkárát, Rába Dezsőt, akik minden bizonnyal beszélnek majd.⁶⁸ (Igaza is lett, bár Rába szószátyársága csak átmeneti volt.) A letétbe helyezett iratok között két fontosabb van: az egyikben elmondta a frankügyben játszott szerepét, a másikban pedig egy Bethlen számára készített memorandumban foglalta össze az ügy tanulságait és azt, hogyan kellene rendezni. Bethlennek írott feljegyzésében főként a külügyminisztérium és a miniszterelnökség hibás sajtópolitikáját ostorozta, s kérte, védjék meg mint az első „öt legismertebb magyar” egyikét, akinek rossz hírbe hozása az országnak árt. A frankügyet pedig szociáldemokrata–októbrista–legitimista összeesküvésnek látta, amelyet a francia külpolitika koordinált. Ebben – legalábbis, ami az ügy politikai kihasználását illeti – nem is tévedett nagyot. Diner-Dénes József, Károlyi Mihály, Linder Béla vagy Garami Ernő január–február folyamán egyaránt megpróbált nyomást gyakorolni a francia külügyminisztériumra, hogy segítségével demokratikus, liberális fordulatot érjenek el Magyarországon. Ezt ki-ki vérmérséklete szerint igyekezett előmozdítani. Úgy tűnik, hogy Garami Ernő javaslata volt a legmérsékeltebb és a legrealistább: ő konzervatív-liberális kormányzatot szeretett volna, Horthy és Bethlen eltávolításával.⁶⁹

⁶⁶ Teleki Pál gróf kihallgatása. *8 Órai Újság*, 1926. május 16. 2.

⁶⁷ Teleki Pál ma részletesen elmondotta a rendőrségen a frankügyben való szerepét. *Magyarország*, 1926. március 31. 1–2.

⁶⁸ GÁSPÁR Ferenc–SARUSI KISS Béla: i. m. 756.

⁶⁹ ROMSICS Ignác: *Bethlen, Franciaország...* i. m. 73–75.

S mintha ez nem lett volna elég a volt miniszterelnök érintettségéhez, Gerő László több mint négy évtizeddel később határozottan állította: Teleki mondta neki, hogy menjen Németországba, és nézzen körül a bankjegypapírok és nyomdagépek piacán.⁷⁰ Ez pedig már korántsem valamiféle diffúz, szakértői munkára való felkérés, mint amit Teleki a vizsgálat során vallott, hanem a hamisításban való tudatos részvétel. Ráadásul a herceg többször járt Telekinél – ezt sofőrje, Czeglédi István vallotta a kamera előtt –, s ha ez önmagában nem is bizonyíték, azért gyanúra ad okot.

Teleki nemrégiben előkerült feljegyzéseinek és a tevékenységét bemutató forrásoknak nagy tanulsága, hogy Teleki jóval többet tudott annál, mint amit a rendőrség vagy a bíróság előtt elmondott. Szándékosan homályban hagyta Gerővel, Nádosyval való találkozásait és eszmecsereik gyakorlatosságát. Először nem beszélt a Mészáros Gyulával való kapcsolatról, és azt is elhallgatta, hogy Bethlent részletesen tájékoztatta. A volt miniszterelnök központi szerepe már csak azért is valószínű, mert a gyanúba vont egyénnel való kapcsolatai sűrű hálót eredményeztek. Nádosyt Teleki nevezte ki országos főkapitánynak még 1920 augusztusában, és mindketten igazgatói voltak az Országos Kaszinónak. Mészáros Gyulával a Turáni Társaságban dolgozott együtt. Gerő Lászlót a cserkészmozgalomból ismerte, adjunktusa, Fodor Ferenc ismertette őket, ami ekkor sem volt titok.⁷¹ Gerő kommandálását és az egész szakértői megbízást egyébként Károlyi Imre úgy jellemezte a brit követ előtt: „Ez olyasmi, mintha úgy akarnánk valakit lebeszélni a cipővásárlásról, hogy összehozzuk a város legjobb cipészével.”⁷² Baross Gábort még a háború alatt Teleki kérte ki a pénzügyminisztériumból, hogy az Országos Hadigondozó Hivatal gazdasági osztályán, azaz Teleki közvetlen munkatársaként dolgozzon. A térképészként dolgozó katonatisztek között mások is cserkészisztek voltak, nem csak Gerő. Hitelesnek tűnik tehát Windischgrätz azon állítása, miszerint Teleki volt az összekötő a kormányzati tényezők és a hamisítók közt.⁷³ Ezt egyébként maga a külügyminiszter áttételesen megerősítette, amennyiben a párizsi magyar követnek írott levelében így fogalmazott: „ő a frankhamisításokkal semminemű kapcsolatba nem hozható. Francia detektívek nevét szóba sem

⁷⁰ BOKOR Péter: *Századunk*, XIX. rész. TCR 00:20:00-00:20:30.

⁷¹ LOVIK Károly: Teleki Pál gróf és Nádosy Imre a Cserkész Szövetségben barátkoztak össze Gerő Lászlóval. *Világ*, 1926. február 19. 5.

⁷² TNA FO 371, vol. 11366., 15. f., Sir Colville Barclay jelentése Austen Chamberlain külügyminiszternek, Budapest, 1926. február 17.

⁷³ WINDISCHGRAETZ: *Helden und...* I. m. 145.

hozták.” Majd az utolsó négy szót áthúzta és fölé írta: „letartóztatását nem kérték” – ami azért elég jelentős distinkció, s legalábbis arra utal, hogy Teleki neve már 1926. január elején felbukkant a felelősök között.⁷⁴

Ami az államfőt illeti, a külföldi lapok, azokból is inkább a baloldaliak, folyamatosan célozgatnak a kormányzó érintettségére, néha nem is burkoltan.⁷⁵ A nyomozás során egyetlen olyan mozzanat merült föl, amely arra engedett következtetni, hogy a kormányzó tudhatott a törtétekről. Károlyi Imre, amikor kihallgatták, a francia detektívek ama kérdésére, hogy miként értesült Teleki szerepéről, ezt válaszolta: abból a bizonyos informális anyagból, amelyet Windischgrätz felesége készített „egy magas állású személy számára”. Nevet ugyan nem volt hajlandó mondani, de az összefoglaló rejtélyes szövege szerint „az illető személy felismerése emlékezetes pillanat” (*incident mémorable*) maradt Doucet felügyelő számára. Márpedig kérdés, hogy egy kopár hivatali helyiségben miféle más fotót lehetne megpillantani, mint az államfőét. E viszonylag sovány bizonyosság ellenére Horthy Miklós rendszeresen felbukkant azon személyek között, akiket a károsult francia állam képviselői felelősnek tartottak a botrányért. Nem volt titok előttük Horthy jó viszonya Gömbös Gyulával sem, igaz, ebből azt a következtetést vonták le, hogy a magyar politikai elit csaknem minden tagja „titkos fajvédő”.⁷⁶

Kánya Kálmán 1925-ben kinevezett berlini magyar követ reputációját is komolyan érintette, hogy Jankovich Arisztidnak a holland rendőrség által lefoglalt noteszében szerepelt Kánya neve, mint olyané, aki „segíthet”.⁷⁷ Ezért a magyar külügyminisztérium igyekezett nagyon határozottan elhallgattatni a híreszteléseket, vélhetően már csak azért is, mert

⁷⁴ MOL K-66. 56. cs. I/5 t., 34080/1926res, Walkó Lajos Korányi Frigyesnek, Budapest, 1926. január 15. titkos. Francia lapok már a hónap elején pedzegették érintettségét: Les faux monnayeurs hongrois. *Le Petit Journal*, 1926. január 8. S elfogásának tényét már néhány nappal korábban cáfolni volt kénytelen a kormányközeli sajtó. Lásd például *Nemzeti Újság*, 1926. január 5. 3.

⁷⁵ A kommunista sajtó nyilván túlmélt a célozgatáson. Vö.: L'aventurier Briand protégé-t-il les fascistes hongrois et Horthy-le-Bourreau? *Humanité*, 1926. január 8. 1. Németországban és Svájcban értelemszerűen inkább a baloldali, liberális lapok pengettek kritikai hurokat a budapesti kormánnyal kapcsolatban. A berlini visszhangokról összefoglalóan: MOL K-66. Külügyminisztérium, sajtó- és kulturális osztály, 57. cs. I/5 t., „Berlin”-pallium, Weber Arthur sajtóelőadó összefoglalója, Berlin, 1926. január 13. A svájci visszhangokról: uo. 59. cs. I/5. t. Svájc-pallium, Baranyai Zoltán levele külügyminiszternek, Genf, 1926. január 20.

⁷⁶ AN F7, vol. 14766, Rapports et pièces transmis par l'inspecteur Royère, Royère felügyelő jelentése a Sürété Générale igazgatójának, Budapest, 1926. március 2.; DAFHBC IV. köt. 222. sz.

⁷⁷ AN F7, vol. 14765, dossier divers: Jankovich naplójának lefotózott másolatai, december 2-i bejegyzés. A napló bejegyzéseit a korabeli lapok idézték. Történészek közül sokan keresték, a hatvanas években állítólag a francia külügyi levéltárban volt, ma nem szerepel a fondjegyzékben. Az Archives Nationales-ban fellelt másolat jól olvasható, és érdekes fényt vet Jankovich személyére, életvitelére és világszemléletére.

az önálló Magyar Királyi Külügyminisztérium nagyjából Kánya, a korábbi főtitkár alkotása volt. Walkó Lajos a Jankovich-napló kapcsán közölte: Kányának semmi köze az egészhez, „minden evvel ellenkező állítás teljesen alaptalan és tendenciózus hazugság”. Kányának azonban ezt a szerepet a francia fél nem felejtette el, s a róla írott jelentésekben rendszeresen utaltak a frankügyben játszott szerepére.⁷⁸

Részeselek

A hamis frankok értékesítésére javarészt fiatal férfiakat kerestek az összeesküvők. Bár nevük mára a feledés homályába veszett, nem árt felsorolni legalább néhányukat: Schwetz Tibor, Olchváry Ödön, Winchler István, Oláh János, Marsovszky György, Mankovich György és Béla. Viszonylag fiatalok voltak, ám annyira nem, hogy jó néhányan közülük ne járták volna meg a világháború frontjait. A forradalmak és az összeomlás után nem találták helyüket a konszolidálódó Magyarországon. Marsovszky példázza legjobban az „elveszett generáció” alakját. A szépen dekorált tüzérhadnagy a kommün alatt bokszmecceket rendezett a cellájában Heltai Viktorral, a sikkasztásért lecsukott városparancsnokkal. A Gellért Szállóban székelő különítményesek egyik vezéralakja lett; a városban hosszú bőrkabátban és hetyke, szalonkatollas kalapban járt. Részt vett a nyugat-magyarországi harcokban, majd kormánypárti kortes lett; 1922-ben főszolgabíróvá nevezték ki, ám nem bírta a kötöttségeket, és felmentését kérte. Ezután lett a fajvédő parlamenti klub titkára, a *Szózat* vezércikkírója. A hágai törvényszék előtt láthatóan összeomlott; arról fantáziált, hogy megölték volna, ha kiszáll az ügyből, s csak azért maradt benne, hogy megakadályozza a terjesztést. 1926 novemberében, társaival együtt egy holland szanatóriumba szállították.⁷⁹ E fiatalemberek némelyike a húszas évek elejének államilag bátorított erőszaka után tehetetlenül lézengett a fővárosban; volt olyan, aki gyakorlatilag az Irányi utcai fajvédő pártkör egyik díványán lakott; innen vitték be a rendőrök például Schwetz Tibort.⁸⁰ Mankovich György

⁷⁸ MOL K-64. Külügyminisztérium, rezervált politikai iratok, 18. cs. 11/a t. Walkó Lajos távirata Parcher Félix berni követnek, Budapest, 1926. január 15.; Pl. MAE AD, Europe 1918–1940, Hongrie, vol. 109. 16–21. f. de Vienne budapesti követ a kormányfőnek, Budapest, 1933. január 21.

⁷⁹ Marsovszkyról lásd Lovik Károly cikkét: *Világ*, 1925. december 22. 3. és uo. 1926. január. 5. 3. Továbbá: V.: A hágai törvényszék előtt. *Budapesti Hírlap*, 1926. március 9. Marsovszky Györgyöt és társait egy hollandiai szanatóriumba szállították. *Est*, 1926. november 27. PÁLÓCZI HORVÁTH Lajos: Marsovszky György és Mankovics Béla [György] szerdán este hazaértek Hollandiából. *Magyarság*, 1927. december 22.

fiatalabb volt, sokukhoz hasonlóan ő is felvidéki gyökerekkel. Sőt, a sajtó tudni vélte, hogy rokonságban állt „tudományos életünk egyik legmagasabb méltóságával is” – aki ebben az esetben nem lehetett más, mint Berzeviczy Albert, az MTA elnöke, aki Sárosból származott.⁸¹ A legfőbb felvidéki érintett a válságba belebukott belügyminiszter, Rakovszky Iván volt, aki 1921-ben repatriált. (S ne feledjük Perényi Zsigmondot, aki Kárpátalja ügyeiben a legbefolyásosabb politikus volt a két világháború között, és a visszacsatolás után kormányzói biztos is lett).

Jankovich Arisztid nem tartozott ugyan a fiatalok közé, de katonai szolgálata alatt Windischgrätz tisztársaként szolgált a 18. közös huszárezredben. Nem mellesleg Csáky Károly honvédelmi miniszter sógora is volt. Szintén felvidéki birtokos, ráadásul kettős állampolgár, akinek reaktiválását sebtében hozták tető alá 1925-ben. Az elvált és súlyos anyagi gondokkal küzdő Jankovich számos állítással szemben nem diplomata-útlevelemmel, hanem futárigazolvánnyal vágott neki a hollandiai útnak. Ezt a módszert a magyar külügyminisztérium rendszeresen használta. Mivel nem volt elég pénz hivatalos futárokra, megbízhatónak tekintett utazók szolgálatait is elfogadta. S ráadásul, ha valaki kinyitotta volna a hamis bankókkal teli csomagot, akkor sem tehetett volna sokat: más európai országokhoz hasonlóan a magyar külügy is rendszeresen felhasználta pénzküldésre civileket.⁸² A fényképek tanúsága szerint nem túl bizalomgerjesztő küllemű, vörhenyes, kopaszodó katonatiszt elégedetlenkedett a csikorgó gépezet miatt. Egyebekben színházba járó ember volt, a kabarét, a pikáns ex libriseket kedvelte, élénk társasági életet élt, válófélben volt és férjes asszonynak udvarolt. Annyira pénztelen volt, hogy gyakorta kutyagolt haza a hóban, mert nem volt pénze taxira vagy fiákerre. Feljegyzéseiből kiderül az is, hogy Nádosy főkapitány teljes mértékben tisztában volt az akcióval; Jankovich személyesen Hetényitől, a későbbi főkapitánytól kapta az útlevelet. (Nádosyt – úgy tűnik – nem elhanyagolható mértékben kötötte a hamisítókhoz az a tény, hogy Rába Dezső Váci utcai lakásában bonyolította le gáláns kalandjait.) Az indulás előtti napokban Jankovich tárgyalt Röder Vilmos altábornaggal, későbbi honvédelmi miniszterrel, és Rudnay Lajos diplomatával. Gömbös Gyulá-

⁸⁰ LUDVIG DÉNES: „Betegágyamból kiadtam a jelszót: ellengőzt jobbról” – mondja Gömbös Gyula, a vezér. *Esti Kurír*, 1926. január 13.

⁸¹ PÁLÓCZI HORVÁTH LAJOS: Marsovszky György és Mankovich Béla [György] szerdán este hazaérkeztek Hollandiából. I. m.

⁸² MOL K-2. képviselőházi iratok, 647. cs. XI. pallium, Jambrekovich külügyminisztériumi tanácsos feljegyzése, Budapest, 1926. január 19.

val csak azért nem találkozott december 5-én, mert egy közelebről meg nem nevezett hölgygel randevúzott, és lemaradt róla. Jankovich jegyzeteiben december 2-án felmerül a József tér neve. A kontextus miatt nehéz eldönteni: étterembe jött ide a kalandor katonatiszt vagy valami más dolga volt. A francia nyomozók figyelmét is elkerülte a helynév (nem húzták alá, mint a többi fontosnak tekintett ténnyt): Teleki Pál szép klasszicista palotája a József nádor tér 7. szám alatt állt.⁸³

Jankovich a lebukását részben saját ügyetlenségének köszönhette. Egyrészt úgy tűnik, hogy az amszterdami pénzváltó butikban tévedésből adott egy, a csomagból kiemelt hamis bankót Sandersnek, a pénzváltó tulajdonosának. Ő maga nem is tartozott a pénz értékesítői közé, az Hollandiában Marsovszky és Mankovich lett volna; feladata mindössze a kiszállítás volt. A második hibát akkor követte el, amikor megpróbálta elrejtetni a nála maradt hamis bankjegyeket. Ha ekkor nyugodt marad, hivatkozhatott volna arra, hogy valahol kapta az ezerfrankosokat, s a hatóságoknak el kellett volna engedniük. A rendőrségen levetkőztették, míg a motozás legvégén a katonatiszt selyemzoknijából előkerült a másik hamis ezres. Ettől fogva nehéz volt tagadni a szándékosságot. A motozást vezető rendőrtisztviselő, Johann Gottlieb Crabendam tisztaban volt azzal, hogy sokat kockáztat, s azt is tudta, tulajdonképpen nem volt joga átkutatni a gyanúsított ruházatát, tekintettel annak diplomáciai státusára. Kockáztatott és nyert. S innen nem volt megállás.⁸⁴

A frankhamisítással kapcsolatosan rendszerint meg szokták említeni, hogy a kulcsszereplők közül gyanúsán sokan elhunytak. Hír György állítólag egy Gömbösnél tett látogatás után lett rosszul, ugyanakkor valószínűsége – bár pillanatnyilag kellemetlen volt a kormánynak – inkább egy teljesen szavahihetetlen és a politikai túlélésért küzdő egyén kísérlete volt a közfigyelem visszaszerzésére. Arthur Schultze szintén meghalt egy német idegszanatóriumban.⁸⁵ A mégoly alapos vizsgálat sem állapított meg nála mást, mint tüdő- és mellhártyagyulladás (más források szerint gyomorvérzést), amelyet ápolói a nyomdász gyakori dührohamai miatt nem vettek észre időben. S ezt a nyilvánvalóan a gyilkossági szálban érdekelt francia diplomaták sem kérdőjelezték meg.⁸⁶ A per har-

⁸³ AN F7, vol. 14765, dossier divers, Jankovich-napló, december 2-i bejegyzés.

⁸⁴ BEREND Pál: Sanders hágai bankár elmondja, hogyan fogatta le Jankovich ezredest. *Est*, 1926. január 5. 3–4. BOKOR Péter: *Századunk*. . . I. m. XVII. rész.

⁸⁵ Schultze Artur, a frankhamisítás technikai szakértője ma reggel meghalt a berlini elmeegógyintézetben. *Esti Kurír*, 1926. március 19.

⁸⁶ CADN, Budapest-Légation, vol. 10, dossier 1926–1937, Pierre de Margerie berlini francia nagykövet a külügyminiszternek, Berlin, 1926. március 24.

madik halottja Vázsonyi Vilmos, a liberális ellenzék egyik vezéralakja, a kormány elleni támadások központi figurája. Őt a frankügyben játszott szerepéért volt különítményesek (köztük a később is tevékeny Vannay László) a nyílt utcán megtámadták, s bár nem szenvedett komoly sérüléseket, az izgalom végzetessé vált: az idős, beteg ember 1926 májusában Baden bei Wienben elhunyt.⁸⁷ Kissé talán sok a három haláleset, de térben és időben olyan különböző helyeken történtek, olyan különböző körülmények között, hogy a frankhamisításban érintett több száz személy közül, ennyit talán még a véletlen számlájára lehet írni – legalábbis új források előkerüléséig.

A nyomozati szakaszban a franciák sokat panaszkodtak arra, hogy a magyar hatóságok, ahol csak lehet, gátolták a francia nyomozók (Docuet és Benoist felügyelő, Royère főfelügyelő) munkáját. A magyar szervek valóban nem voltak készségesek; a Quai d’Orsay-n felháborodást keltett például a Budapestre utazó francia sztárújságíró, Jules Sauerwein szoros rendőrségi figyelése,⁸⁸ a magyar hatóságok kelletlensége. Bizonyos jelek azonban arra mutatnak, hogy a francia nyomozóknak is megvoltak a maguk forrásai. Pontosan tudták, hogy a szálak mely felsőbb körökbe vezetnek, és a nyelvi gátak ellenére képesek voltak bizalmas dokumentumokat beszerezni.⁸⁹

A májusban kezdődő perben a vádlottak lojálisan játszották a rájuk rótt szerepet, és ennek megfelelően enyhe ítéleteket kaptak. Nagyobb felfordulást csak Rába Dezső vallomása keltett, aki az elsőfokú tárgyaláson első alkalommal Telekit nevezte meg kapcsolattartóként a hamisítók és a kormányzat között. Ezt a vallomását azonban az ítéletábrai tárgyaláson sürgősen megváltoztatta – s ennek megfelelően enyhítették a büntetését.⁹⁰ Windischgrätz herceg négy év fegyházat kapott, amelynek jó részét később a Park Szanatóriumban és szállodákban töltötte le. Az ítélet indoklása teljességgel átvette a hivatalos álláspontot, s a fontosabb

⁸⁷ Bár családja halálát összeköti a frankhamisítással, de elveti a gyilkosság verziót. Vázsonyi Vilmos (Párizs) szíves szóbeli közlése.

⁸⁸ Még a nyilvánosházba is követték a közegek: MOL K-64. Külügyminisztérium, res. pol., 18. cs. 11/a t. 42res/192. sz., jelentés Sauerwein rendőrségi megfigyeléséről, Budapest. 1926. január

⁸⁹ Serényi József volt detektív interjúja. In: BOKOR Péter: *Századunk*, XX. rész. TCR 00:12:00. Valamint MOL K-2. képviselőház iratai, 647. cs. IX. pallium: a képviselőházi vizsgálóbizottság hosszasan volt kénytelen foglalkozni azzal, hogy a gyorsírók közül ki szivárogtatott adatokat a franciáknak.

⁹⁰ Rába Dezső hétfői szenzációs vallomásában azt állította, hogy Teleki volt az összekötő kapocs. *Népszava*, 1926. május 11. 4–5. Rába napja a Táblán. *Pesti Napló*, 1926. augusztus 18. Helybenhagyta az ítéletábrá Nádósy és Windischgrätz 4–4 évi fegyházbüntetését, de Gerő és Rába büntetését leszállította. *Esti Kurír*, 1926. augusztus 25. Vö. IET III. köt. 166. sz.

politikusokat (Bethlen, Teleki) mindenféle felelősség alól tisztázta – a kormányzó személye és a hadsereg vezetése szóba sem került. A magyar királyi bíróság ki is mondta, hogy a hazafias indítékot ez esetben enyhítő körülménynek tekintti, mert a vádlottaktól nem tagadhatja meg „az ő lelki motívumaiknak minden anyagi, minden egyéni érdektől való mentessége és egy magasabb, nemes eszméhez való kapcsolódása miatt annak elismerését, hogy ezek a vádlottak, ezek az elítéltek, nem közönséges gonosztevői egy rendszerint aljas indokú bűncselekménynek, hanem áldozatai annak a katasztrófális szerencsétlenségnek, amelynek eredménye Magyarország megcsonkítása és tönkretétele volt.”⁹¹ Bethlen István kabinetje – részben olasz és brit segítséggel – túlélte egyik legsúlyosabb megpróbáltatását; az affér azonban hosszú távon sokat ártott az ország hírének. Párizsban nem felejtették el Teleki szerepét, s bár a francia fővárosban ezután többször járt, a diplomáciai jelentésekben sokáig nem tűnt el neve mellől a „frankhamisításban érintett” kitétel.⁹² A francia diplomaták nem győztek arról értekezni, hogy a bíróság nem volt sem pártatlan, sem független: Sztrache Gusztáv királyi ügyész és Töreky Géza bírósági tanácselnök eszerint „fajvédők” lettek volna, „etelköziek”, „ébredők” – egyszóval egy sor olyan eszme képviselői, amelyek egzotikus hangzásuknál fogva garantálhatták volna az elítélést.⁹³ Kétségtelen, hogy mindketten a rendszer szilárd támaszai voltak, és más perekből bőven kiderült a baloldallal és az ellenzékkel szembeni elfogultságuk. De mindketten kijelentették, hogy nem tagjai egyetlen titkos szervezetnek sem. Töreky viszont tagja volt a Teleki által is vezetett Egyesült Keresztény Nemzeti Ligának.⁹⁴ A kormányzat igyekezett mielőbb lezárni az ügyet, ez a korban is szokatlanul gyorsan, kevesebb mint fél év alatt megjárta az összes bírósági főrúmot, végül a Kúria ítélete tovább enyhítette a főbűnösök büntetését.⁹⁵

Nádasy végül három és fél év börtönbüntetést kapott, majd 1928 áprilisában szabadlábra helyezték. Vezetői állásba helyezték egy útépítő cégnél, és nyugdíjat is folyósítottak számára. 1935-ben hunyt el. Halá-

⁹¹ BFL VII. 5. c., a budapesti Büntető Törvényszék iratai, 193/1926, Windischgrätz Lajos és társai, 30–33., 41., 79–80. f.

⁹² PI.: MAE AD, Europe 1918–1940, Hongrie, vol. 94, 173. f., Léon Noël nagykövet Paul-Boncour külügyminiszternek, Prága, 1933. március 29. Valamint ORMOs Mária: Hamis frankokkal teli bőröndök. I. m. 192.

⁹³ CADN, Budapest-légation, vol. 10., dossier: 1926–1937, Pallavicini György vallomása, Budapest, 1926. április 9.

⁹⁴ MOL K-468. 18. cs. B/20-1926, g-dosszié, Sztrache és Töreky levele Bethlen Istvánnak, Budapest, 1926. április 15.

⁹⁵ A Kúria enyhítette a frankpör vádlottainak büntetését. *Est*, 1926. október 15. A frankpör vádlottjainak büntetésén enyhített a Kúria. *B Őrai Újság*, 1926. október 15.

lakor egy lap így emlékezett róla: „Koporsójánál megilletődve, vád és harag nélkül, az őszinte szeretet könnyeivel áll meg pillanatra a magyar élet. A száz százalékos keresztyénséget nem ismerő, romantikus hazafiság délibábjai után futó, önfeláldozó magyar típusa testesült meg benne.” Majd a cikk írója kérlelhetetlenül hozzátette: „Ha ez a típus tovább el köztünk, nemzeti tragédiába sodorhat bennünket.”⁹⁶ Két évvel később Marsovszky György temetése radikális jobboldali demonstrációra adott alkalmat.⁹⁷ A többieknek némileg hosszabb élet adatott: Baross Gábor 1971-ben halt meg Franciaországban, ugyanabban az évben, amikor Gerő László is befejezte földi pályafutását Budapesten. Jankovich Arisztid Jászladányban, kitelepítésben hunyt el 1952-ben.⁹⁸ Windischgraetz Lajos házassága tönkrement, vagyonát elvesztette. A harmincas évektől végigszédelegte Európát: igyekezett megszarolni magyar politikusokat, felajánlotta szolgálatait és tudását a franciáknak, elkötelezte magát a nációk mellett, és szolgálatai fejében szeretett volna egy máramarosi, elkobzott zsidóbirtokot kapni, majd 1944-ben elhagyta az országot, végül 1968-ban hunyt el Bécsben.⁹⁹

A fenti összefüggések jelzése után természetesen még számos nyitott kérdés marad, amelyekre nem lehet kézenfekvő tőmondatos választ adni. Ami csaknem bizonyosnak tűnik: a magyar politikai elit részes volt ebben a nagyszabású, ám száználmas véget ért bűncselekményben. Felelősséget viselnek érte azok is, akik nem tettek semmit megakadályozásért, részt vettek a munkálatokban, de azok is, akik hallottak róla, ám jobbnak látták hallgatni, és politikailag opportunus pillanatban kormánybuktatásra igyekeztek felhasználni az ügyet. Az is jól látszik, hogy a hamisítás célja tisztázatlan volt, a megvalósítás gyermekes és technikailag rossz, a piacra szánt pénz pedig elégtelen bármilyen látványos át-töréshez. Szembetűnő, hogy a résztvevők, végrehajtók mindegyikének volt valamiféle felvidéki érintettsége, mint ahogy az is: a francia fél nem az első információk kiszivárgása után igyekezett elmetszeni a hamisítás szálait. Az is figyelemre méltó, hogy a katonai ellenőrzés utolsó óráit élő Magyarországon senki nem akarta komolyan kivizsgálni a katonák szerepét, pedig a rejtésben működő vezérkar érintettsége elég nyilvánvalónak tűnik. S a hamisítás közvetett eredménye az volt, hogy bebizonyí-

⁹⁶ Meghalt a délibábok hőse. *Református Élet*, 1935. április 13. 3.

⁹⁷ *Virradat*, 1937. augusztus 9.

⁹⁸ Bokor Péter szíves szóbeli közlése.

⁹⁹ Erről lásd IET III., 172. sz. Valamint AN, F7, vol. 14766, Dossier Windischgraetz, Corby felügyelő jelentése, Párizs, 1937. január 21.

totta: még egy ilyen horderejű botrány sem képes megingatni a néhány évvel korábban berendezkedett rendszer alapjait. Az ellenzék túlságosan gyenge és széttagolt volt, hátrányos helyzetből indult, az új rezsim pedig néhány év alatt elért már olyan nemzetközi támogatást, hogy Londonban és Rómában egyre inkább Bethlen István miniszterelnököt látták a stabilitás biztosítékának – minden érintettsége ellenére. Bár messziről dilettáns úri összeesküvők afférjának tűnik, s valószínűleg az is volt, a frankhamisítás komolyan ártott Magyarországnak tekintélyének. Külföldön kabarétréfák, karikatúrák kitűnő alanya lett a „Magyar”, aki tévedésből rendes pénzzel fizet.

Ez volt az az esemény, amely még a Közép-Európa történései iránt kevésbé fogékony nyugati közvéleményben is nyomott hagyott, ahogy ezt a Franciaországot gyalog járó művésztanonc, Borsos Miklós is tapasztalhatta: „Délután két francia csendőr: megállítanak, igazoltatnak, beszélgetnek. Pohárnok [Zoltán festő] jól beszélt franciául is. Magyarokról a nemrégén leviharzott frankhamisítással kapcsolatban tudnak. Beszélgetés közben egy szép nagy, fekete-fehér foltos kutya szaglászott körül, s mikor a csendőrök útnak eresztettek, a kutya velünk tartva mellettünk jő; mikor lepihenünk, ő is lefekszik velünk szemben.”¹⁰⁰

¹⁰⁰ BORSOS Miklós: *Visszanéztem félutamból*. Széchenyi, Budapest, 1989. 106.